

*Salih, Fatma, Zehra, Fikri ve Lemis Akurgal anılarına*

# ANADOLU UYGARLIKLARI

Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal

# ANADOLU UYGARLIKLARI

Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal

Bu kitabın yayın hakkı PHOENIX YAYINEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve Meral Akurgal'ın yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

**Anadolu Uygarlıkları**

**Metin: Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal**

**Kapak Tasarımı: Gamze Uçak**

**Sayfa Düzeni: Canan Özmen**

**©Meral Akurgal Tüm Hakları Saklıdır.**

**1. Baskı: Kasım 2014, Ankara**

**2. Baskı: Ekim 2017, Ankara**

**3. Baskı: Şubat 2020, Ankara**

**4. Baskı: Ekim 2021, Ankara**

**5. Baskı: Eylül 2023, Ankara**

**6. Baskı: Mayıs 2025, Ankara**

Phoenix Yayınevi 6. baskı

**ISBN No: 978-605-4657-90-2**

**©Phoenix Yayınevi-Ünal Sevindik Yayıncı**

Sertifika No: 11003

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

**e-posta: [info@phoenixkitap.com](mailto:info@phoenixkitap.com) <http://www.phoenixyayinevi.com>**

**www.phoenixyayinevi.com**

**Baskı: Dedemat Matbaacılık**

Melih Gökçek Bulvarı 1447 Cadde No: 37

İvedik Organize Sanayi Yenimahalle-Ankara

Tel: 0507 932 59 30

Sertifika No: 70086

**Dağıtım: Siyasal Kitabevi**

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

**e-posta: [info@siyasalkitap.com](mailto:info@siyasalkitap.com)**

**<http://www.siyasalkitap.com>**

## İÇİNDEKİLER

|                                        |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
|----------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Önsöz (VII-IX)                         | Anadolu Uygarlıkları Kitabının Yayınlanması Öyküsü.                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| Giriş (XI-XVIII)                       | Türk Müzeleri. Daha çok Bilimsel Kazı Kaçak Kazıları Önler. Yabancı Heyetlerin Kazıları. Yurdumuzdan Kaçırılan Eserler Geri Gelir mi? Türkiye'de Arkeolojinin Durumu. Turizm Bakımından Eski Eserlerimiz. Eski Eserlerimizi Tanıtma Politikamız. Anadolu'nun Dünya Tarihindeki Yeri ve Rolü. Anadolu Tarihinin Oluşumunda Jeomorfolojik Özelliklerin Etkisi. |
| Bölüm I                                | (19-28) Dünyanın Yaşı. İnsanımı Yaratıklar. Taş Çağı. Khalkotitik Çağ. Eski ve Orta Tunç Çağı, Troya IV Uygarlıkları.                                                                                                                                                                                                                                        |
| Bölüm II                               | (29-40) Öntarih (Protohistorya). Hatti Uygarlığı (M.Ö. 2500-2000).                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
| Bölüm III                              | (41-128)Hatti-Hitit Beylikleri Dönemi. Eski Hitit Krallığı. Hitit Büyük Krallığı. Hurriler. Troya VI Uygarlığı (M.Ö. 2000-1200). Yeni Tunç Çağı.                                                                                                                                                                                                             |
| Bölüm IV                               | (129-194) Demir Çağı, M.Ö. I. Binde Küçük Krallıklar Dönemi, Geç Hitit, Urartu, Frygia, Lydia, Karia ve Lykia Uygarlıkları.                                                                                                                                                                                                                                  |
| Bölüm V                                | (195-212) Hellen Uygarlığı (M.Ö. 1050-30).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
| Bölüm VI                               | (213-217) Roma Çağı (M.Ö. 30-M.S. 395)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       |
| Bölüm VII                              | (219-224) Bizans, Selçuk ve Osmanlı Çağlarına Toplu Bakış.                                                                                                                                                                                                                                                                                                   |
| Bölüm VIII                             | (225-466) Eski Anadolu Kentleri (M.Ö. 3000-M.S. 395).                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| Bibliyografya                          | (467-474)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| Sözlük                                 | (475-477)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| Fotoğrafları                           |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              |
| Çekenler                               | (477)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                        |
| Dizin                                  | (478-481)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| Bir Arkeoloğun Yaşam Öyküsü ve Anıları | (482-502)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| Haritalar                              | (505-506)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| Levhalar                               | (Lev.1 - 112)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |

## Eski Anadolu Kentleri (M.Ö. 8000 - M.S. 395)

|                       |                             |                      |
|-----------------------|-----------------------------|----------------------|
| Acemhöyük 440         | Gâvurkalesi 417-418         | Myus 380-381         |
| Aigai 277             | Gordion 410-414             | Neandria 241         |
| Aizanoi 402-404       | Halikarnassos 388-390       | Nemrud Dağı 458-461  |
| Alabanda 383-384      | Hattuşaş 420-421-427        | Notion 300-301       |
| Alacahöyük 436-437    | Herakleia 381-383           | Nysa 372-373         |
| Alanya 451            | Hierapolis 373-375          | Olba 452-453         |
| Alexandria Troas 240  | Ildırı 306-310              | Olympos 400          |
| Alinda 384-385        | İasos 387                   | Pamukkale 373-375    |
| Anamur 451            | İstanbul Müzesi 227- 230    | Patara 397-398       |
| Ankara 414-416        | İzmir 283                   | Pergamon 245-276     |
| Ankara Müzesi 418-420 | Kaniş 437-439               | Perge 443-447        |
| Antakya 457           | Karatepe 456                | Pessinus 409-410     |
| Antalya 441           | Kaş 398                     | Phaselis 401         |
| Antiphellos 398       | Kaunos 392                  | Phokaia 280-282      |
| Aphrodisias 376-379   | Klaros 301-303              | Pınara 394           |
| Araphisar 383-384     | Knidos 391-392              | Pitane 276-277       |
| Arsameia 457-458      | Kolophon 299-300            | Pompeiopolis 454-455 |
| Asklepieion 272-276   | Kommagene 457               | Priene 340-355       |
| Aspendos 447-448      | Korasion 453                | Sagalassos 465       |
| Assos 242-245         | Korykos 453-454             | Sardes 293-298       |
| Aydın 371-372         | Kültepe 437-439             | Seleukeia 452        |
| Bayraklı 283          | Kyme 278                    | Side 448-451         |
| Belevi 333-334        | Kyzikos 231                 | Silifke 452          |
| Bergama 245-276       | Labranda 385-386            | Smyrna 283-292       |
| Bodrum 388-390        | Laodikeia 375-376           | Stratonikeia 385     |
| Boğazköy 420-427      | Larisa 278-279              | Sultanhisar 372-373  |
| Chimaira 400          | Letoon 396-397              | Sapinuwa 440         |
| Çandarlı 276          | Limyra 399-400              | Tarsus 456           |
| Çavdarhisar 402-404   | Magnesia 298-299            | Telmessos 394        |
| Daskyleion 231        | Magnesia (Menderes) 334-340 | Teos 303-305         |
| Demre 398             | Manisa 298-299              | Termessos 441-444    |
| Didyma 366-371        | Mersin 455                  | Tralleis 371-372     |
| Diocaesarea 452-453   | Metropolis 466              | Troya 231-240        |
| Elaiussa Sebaste 454  | Milas 387-388               | Xanthos 394-396      |
| Ephesos 310-333       | Miletos 355-366             | Yazılıkaya 428-435   |
| Erythrai 306-310      | Mylasa 387-388              |                      |
| Euromos 386           | Myra 398                    |                      |
| Fethiye 394           | Myrina 278                  |                      |
| Foça 280-282          |                             |                      |

## ÖNSÖZ

Elimizdeki “Anadolu Uygarlıkları” cildi, yazarın elli yılı aşkın bir süre boyunca Avrupa’da ve Amerika’da yabancı dillerde yayınladığı eserlerin özünü oluşturur. Kitapta Anadolu’nun M.Ö. 2500-M.S. 395 tarihleri arasındaki uygarlıkları ayrıntılı bir biçimde ele alınmış, ayrıca tarihten önceki çağlar (M.Ö.600,000-2500) ile Bizans, Selçuk ve Osmanlı kültürleri de toplu bakış halinde sunulmuştur.

Kitapta Hatti, Hitit, Hurri, Geç Hitit, Urartu, Fryg, Yunan Arkaik, Yunan Hellenistik Dönemlerinin bütünü, Roma Dönemi’nin bir bölümü yazarın kendi araştırmalarının sonuçlarıdır. Buna karşılık Hitit ve Hurri tarihleri hakkındaki bilgi Hititologların çalışmalarından yararlanılarak yazılmıştır. “Eski Anadolu Kentleri” de (IX. Bölüm) büyük ölçüde başka bilim adamlarının araştırmalarına dayanmaktadır. Böyle olmakla beraber bu konularda da yazar ortaya yeni yorumlar koymuştur,

“Anadolu Uygarlıkları” arkeologlara, Eskiçağ tarihçilerine, sanat tarihçilerine ve mimarlara olduğu gibi yurdumuzun geçmişine ilgi duyan sanatsever aydınlarımıza da yararlı olmak düşüncesi ile yazılmıştır

Kitabın “Eski Anadolu Kentleri” bölümünün (Bölüm IX) Türkçe baskısının gözden geçirilmesinde Prof. Dr. Orhan Bingöl bana destek oldu. Aigai bahsi de kendisi tarafından yazıldı. Ayrıca bütün bölümlerin hazırlanmasında Prof. Dr. Meral Akurgal’ın büyük yardımlarını gördüm; çizgi resimlerin önemli bir bölümü onun elinden çıktığı gibi, metnin son kontrolünü de kendisine borçluyum.

Renkli ve siyah-beyaz fotoğrafların büyük çoğunluğu Mehmet Ali Döğenci tarafından çekilmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri’ndeki Ağlayan Kadınlar Lahdi’nin fotoğrafları Wolfgang Schiele’nin (İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü) çekimleridir. Siyah-beyaz fotoğrafların bir bölümü ise üç rahmetli fotoğraf ustasının, Halit Gökberk, Burhan Görgüç ve Selahattin Öztartan’ın değerli anılarıdır.

Çeşitli fotoğraflar için Prof. Dr. Kellner’e, Prof. Dr. Max Hirmer’e, Prof. Dr. Bilge Umar’a, arkeolog Aziz Albek’e, Ara Güler’e, Ozan Sağdıç’a, Coşkun Tütüncü’ye, Kültür ve Turizm Bakanlığına, İstanbul Arkeoloji Müzeleri’ne, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ne, Efes Müzesi’ne, British Museum’a, Louvre Müzesi’ne, Doğu Berlin Müzesi’ne candan teşekkürlerimi sunarım (kitabın sonunda fotoğrafların kimler tarafından çekildiği ya da sağlandığı bir liste halinde gösterilmiştir).

### **Anadolu Uygarlıkları Kitabının Yayımlanması Öyküsü**

Bu kitabın neden daha önce yazılmamış olması akla gelebilir. Nitekim yazarın dış ülkelerde İngiliz, Alman, Fransız, İtalyan ve İspanyol dillerinde yüksek tirajlı kitapları yayımlanmış olmasına karşın Türkçe yazılmış benzer bir kitabının bulunmayışı çok eleştirilmiştir. Ancak böyle bir yapıtın Türkiye’de yakın zamana değin gerçekleştirilmesi olanak dışı idi. Örneğin Almanca, İngilizce ve İtalyanca yayımlanmış olan Hitit sanatı kitabımın Türkçesini bastırmak için 1960 yıllarının ortasında Eti Bank’ın o zaman ki Umum Müdürünü ziyaret ettim. Genel Müdür ilgili davrandı. Kendisine İngilizce baskıdan bir nüsha armağan ettim. Eti Bank’ın Hitit sanatını basması çok anlamlı olacaktı. Ancak Eti Bank’tan hiç bir yanıt almadım ve o günden sonra da bir Türk kuruluşuna başvurmaktan kaçındım.

Anadolu Uygarlıkları kitabımın öyküsü ise daha ilginçtir. Kısaca dile getirmeye çalışacağım: Hitit kitabının uğradığı ilgisizlikten sonra Türkçe kitap bastırmak sevdasından vazgeçmiştim. Ancak bir gün çok sevindirici ve onur verici istekle karşılaştım. 1972 yılında bir gün Köşk’ten telefon edildi ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın benimle görüşmek istediği haberi verildi. Davetin konusu bildirilmemişti. “Ancient Civilizations and Ruins of Turkey”

*Bu durum karşısında kendim, yayınlayacak kuruluşlar aramaya başladım ve gördüm ki Türkçe kitabın artık şansı iyiden iyiye açılmıştı. Nitekim karşımda üç istekli buldum; 1) Türkiye'nin en büyük kitabevlerinden biri; 2) Holdinglerimizin en önemlilerinden biri; 3) NET Turistik Yayınları kuruluşu.*

*NET, kitabın tamamını papye kuşeye, en iyi kalitede ve en kısa sürede basmayı taahhüt edince onu seçtim ve şimdi görüldüğü üzere NET çok başarılı bir yayın gerçekleştirmiştir. "Anadolu Uygarlıkları" kitabı Avrupa'da da daha güzel basılamazdı.*

*Ankara, 30 Mart 1988  
Ekrem Akurgal*

## **ONBİRİNCİ BASKI**

*2002 yılında yedinci baskısı tükenmiş olan Anadolu Uygarlıkları 2003 yılından sonra yine NET tarafından iki baskı daha yapmıştır. Ancak uzun bir süredir kitapçılarda tükenmiş olduğunu okuyucular ve bazı yayınevleri bizzat bana ulaşarak bildirdiler ve kitabın tekrar basılıp basılamayacağını sordular. Uzun yıllar boyunca NET Kitabevi ile bütünleşen ve birlikte on baskı yaptığımız "Anadolu Uygarlıkları" kitabını tekrar basmayı öneren yayınevleri içinden Phoenix Yayınevi, Sayın Ünal Sevindik ile yaptığımız görüşmeden sonra, onbirinci baskıyı biran evvel okuyucunun hizmetine sunma kararını verdim.*

*Türkiye'de tarih ve arkeoloji konuları da dahil olmak üzere son yıllarda çeşitli konularda kitaplar basan "Phoenix" Yayınevi'nin Ekrem Akurgal Hoca'mızın en tanınmış bilimsel ve popüler bu kitabını en güzel biçimde basacağı inancını taşımaktayım.*

*Meral Akurgal  
İzmir, 30 Mart 2014*

## GİRİŞ

### Türk Müzeleri

Atatürk'ün Türk Tarih Kurumu'nu kurması ve 1935'te Türk kazılarını başlatması ile yerli ve yabancı uzmanların yaptığı çalışmalar sonucu elde edilen eserler sayesinde Türkiye müzeler bakımından dünyanın başta gelen 3-4 ülkesinden biri olmuştur. Atatürk'ten önce bir tek İstanbul Arkeoloji Müzesi- (Müzeyi Hümayun) vardı. Şimdi yurdumuzda büyüklü küçüklü 136 müze bulunmaktadır. Bunlardan Topkapı Sarayı Müzesi, İbrahim Paşa Sarayındaki Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Ankara'da "Anadolu Medeniyetleri Müzesi" dünyanın başlıca müzeleri arasında yer alırlar. Ayrıca İzmir, Efes, Afrodissias, Antalya, Side, Antakya, Afyon, Bodrum gibi Batı ölçüsünde önemli yerel müzelerimiz bulunmaktadır. Ancak henüz ulusal müzemiz kurulmamıştır. Ankara'daki "Etnografya Müzesi"ni zenginleştirip, onu "Türk Sanatları Müzesi" haline dönüştürmek gerektir. Çok önemli bir konuya daha değinmekte yarar vardır. Bugüne değin inşa edilen müzelerimizin pek azında doğal ışık ve sergileme sorunları göz önünde tutulmuştur. Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünde çalışan mimarlarımızın, dünyanın çeşitli yerlerindeki müzeleri incelemeleri ve ona göre model planlar hazırlamaları uygun olacaktır.

### Daha Çok Bilimsel Kazı, Kaçak Kazıları Önler

Müzelerin turizm ve ulusal kültür yönünden önemi büyük olduğuna göre, onları besleyen arkeoloji kazılarını da artırmamızda yarar vardır. 2013 yılı verilerine göre bugün yurdumuzda Türk uzmanlarca 109 adet Bakanlar Kurulu Kararlı kazı çalışması, 20 adet Yüzey Araştırması, 85 adet Kurtarma Kazısı, 3 yerde Sualtı Araştırmaları ve Müze Müdürlükleri tarafından gerçekleştirilen 65 adet kazı çalışması yapılmaktadır. Ayrıca 2013 yılında 23 Kamu Yatırım Alanında kazı gerçekleştirilmiştir.

Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü kaçak kazıların yapıldığını öğrendiğinde oraya hemen bir arkeolog gönderir ve o öreni kazarak, kaçakçıların tahribinden kurtarır. Bu yöntem eski eser kaçakçılığını önlemenin en kestirme yoludur. Bugün sayısı 85 olan kurtarma kazıları özünde daha çok sayıda olmak durumundadır. Çünkü Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün vilayetlerde ve önemli kasabalarda Eski Eser müdürlükleri bulunmadığı gibi, yüzlerce ören yerinin bekçisi bile yoktur. Bu nedenle her gün pek çok yerde yapılan kazılardan devletin haberi olmamaktadır. Sözün kısası halen elliye aşkın yerde yapılan kurtarma kazılarının daha da artırılmasında yarar vardır. Bir başka deyişle kazı yapmamak ören yerlerini kaçakçılara teslim etmek demektir.

Batı Dünyası'nda her ülkenin kentlerinde müze müdürlüklerinden başka "Eski Eserleri Koruma Müdürlükleri" vardır. Bunlara İtalya'da Soprintendente Hellas'ta (Yunanistan'da) Ephoros denmektedir. Kırk yıldır bu sorun bütün ilgili bakanlara ve idarecilere çeşitli fırsatlarla yazılı ve sözlü anlatıldığı halde nedense hiç dikkate alınmadı. Bugün İtalya'da ve Hellas'ta bu müdürlükler sayesinde hiç bir kaçak kazı yapılamamaktadır. Biz de kaçak kazıları önlemek istiyorsak ilk iş olarak şimdilik en aşağı yirmi yerde jeep türünden araçlarla donatılmış "Eski Eserler Müdürlükleri" kurmak ve korunmadan yoksun olan en azından yüz ören yerine bekçi koymak zorundayız.

### Yabancı Heyetlerin Kazıları

Yabancı kazılar bir çok bakımdan Türkiye için son derece önemlidir. Bugün Türkiye'de 34 adet yabancı kazı yürütülür. Yabancı bilim adamları 15 kadar da yüzey araştırması yapar. Bunların bize sağladıkları yararları kısaca sıralayalım: 1) Otuz yabancı kazıda ortalama 20-30 yabancı uzman çalışır. Yani 500'ün üstünde yabancı bilim adamı mesleki çalışmasını Türkiye'ye borçludurlar ve bu yüzden genellikle Türkiye 'ye yürekten bağlı kimselerdir. Bu uzmanlar yurdumuzun ve eski eserlerimizin en iyi ve en etkili propagandacılarıdır. Onların Türkiye'yi tanıtmak için yaptıkları reklamı milyarlar versek sağlayamayız. Çünkü bu 500 uzman yurdumuzdaki çalışmalarını binlerce kişinin okuduğu bilimsel dergilerde yayınladıkları gibi, yüz binlerce insanın okuduğu günlük gazetelerde de anlatırlar. 2) Otuz yabancı kazı en önemli otuz

özenimizi her yıl otlardan temizleyerek gezilir ve görülür duruma sokar. Unutmayalım ki kazı çalışmaları bir ören yerine turistler için daha da çekici bir görünüm kazandırır. 3) Otuz yabancı kazı her yıl birçok işçiye 3-4 ay süre ile iş sağlar ve yabancı kazılar bize milyonlarca döviz getirirler. 4) Yabancı kazılar olmasaydı bu otuz yeri bizim kazmamız gerekirdi. Oysa ne milyonlarca tutan parayı ve pahalı araçları ne de gerekli yüzlerce uzmanı sağlayacak gücümüz vardır. 5) Yabancı kazıların uzmanları Türk arkeologları için çok yararlı rakiplerdir. Onlarla rekabet etmek, yarışmak bizi daha başarılı olmaya zorluyor. Rekabet insanları güçlü ve yaratıcı yapar.

Bütün bu nedenlerden dolayı yabancı kazılar ve yabancı yüzey araştırmalarını teşvik etmek ve sayılarını çoğaltmak bize büyük yararlar sağlayacaktır.

### **Yurdumuzdan Kaçırılan Eserler Geri Gelir mi?**

Yurdumuzdan 1923'ten önce götürülmesine göz yumulan ya da tarafımızdan fermanlarla hediye edilen hatta para ile satılan eserlerin geri gelmesi sorunu söz konusu bile etmemek gerekir. Çünkü yerlerinden alınıp başka memleketlere götürülen eserlerin geri gelmesi kabul edilirse, basta Mukaddes Emanetler olmak üzere Topkapı Müzesi'ndeki bazı hazinelerin ve İstanbul Arkeoloji Müzelerindeki başlıca eserlerin, örneğin Büyük İskender Lâhdi ile öteki, Sidon'dan getirilmiş olan önemli lâhitlerin geri verilmesi gerekecektir.

Buna karşılık 1923ten beri yasa dışı götürülmüş eski eserlerimizin geri getirilmesi olasıdır. Nitekim Prof. Kenan Erim Aphrodisias'tan çalınmış olan bazı eserleri geri getirtmiştir. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü de bazı önemli eserleri geri alabilmiştir.

Mesut Yılmaz'ın Kültür ve Turizm Bakanı iken Amerika'da açtığı dava çok tutarlı bir yöntemdir. Amerikalı avukatlar becerikli ve ünlü uzmanlara olumlu sonuç alınması beklenebilir. Davayı kaybetsek bile mağdur duruma düşeceğimiz için Amerikan kamu oyunun sempatisini kazanmış oluruz. Böylece hiç olmazsa bundan sonraki kaçak alışverişler büyük ölçüde hızını yitirir.

### **Türkiye'de Arkeolojinin Durumu**

Türkiye eski eserlerinin bolluğu, güzelliği ve özellikle çeşitliliği bakımından dünyada en ön sırada yer alan 3-4 ülkeden biridir.

Atatürk'ün arkeolojiye büyük önem vermesi ve Türk Tarih Kurumu'nu kurması sayesinde Türk arkeologları her bakımdan gerekli kitap, araç ve araştırma giderlerine sahip oldukları için Türk arkeolojisi Batı standartları ölçüsündedir. Bugün Türkiye 'de iki düzineyi aşkın arkeolog herhangi bir Batı üniversitesinde ya da kuruluşunda önemli bir yer edinebilecek yetenektedir.

Türk Tarih Kurumu'nun devletleştirilmesi ve onu bugün yönetenlerin Atatürk'ün çizdiği yoldan ayrılması büyük bir yanlışlıktır. Atatürk Selçuk ve Osmanlı tarihine değer verdiği ölçüde, Eski Anadolu uygarlıklarına da önem vermiş ve yurdumuzun eski eserler yönünden dünyada ön sırada yer almasını sağlamıştır. Eski uygarlıkların ortaya çıkarılması hem turizm yönünden kültür varlıklarımızı zenginleştirmiş hem de Türkiye'nin dışarıdaki kötü tanınmış imajının büyük ölçüde düzelmesine yardımcı olmuştur.

Türk Tarih Kurumu devletleştirildikten sonra 1071'den önceki kültürleri önemsememektedir. Oysa 1935'ten 1983'e yani Türk Tarih Kurumu'nun devletleştirilmesine değin Türkiye'deki kazıların en önemlilerini Kurum finanse etmiştir. Yeni Türk Tarih Kurumu ise kazıları çok sembolik bir rakamla desteklemektedir. Türk arkeolojisinin yukarıda değindiğimiz parlak durumu ve elli yıl içinde 136 müzenin kurulmuş olması Atatürk tarafından başlatılan yeni milli politikanın ürünleridir. Ne yazık ki yurdumuzda bazı kişiler ve çevreler milliyetçiliği dar bir çerçeve içinde sınırlandırmakta ve 1071'den önceki Anadolu uygarlıklarını bizden saymamaktadırlar. Oysa biz Türkler Anadolu topraklarında oluşmuş bütün toplulukların çocuklarıyız ve onların bize bıraktıkları kültür varlıklarının mirasçısıyız. Bu kültürler bizim değildir dersek bize "öyle ise orada ne işiniz var" demezler mi? Kaldı ki Anadolu'ya gelen bütün topluluklar yamada potasında erimiş ve onun sonunda bugünkü Türkiye ortaya çıkmıştır. Türkler Anadolu'ya geldiklerinde orada en azından kendileri sayısında yerli topluluklar buldular. Türkler yerlileri kesmediklerine ya da yurt dışına atmadıklarına göre onlarla karıştılar. Türkiye Cumhuriyetimin kuruluşundan sonra Yunanistan'la yapılan mübadele ve onu takip eden kısmi göçler dışında

bütün tarih boyunca Anadolu'dan dışarıya göç eden hiç bir topluluk yoktur. Tersine gelenlerin hepsi yanmada potasında erimişlerdir. Öyle ise biz Hattilerin, Hititlerin, Hurri ve Urartuların, Fryglerin, Kariyalıların, Lykialıların ve daha Anadolu'da yaşamış bütün milletlerin çocuklarıyız.

### **Turizm Bakımından Eski Eserlerimiz**

Yabancı turistlerin en aşağı üçte biri yurdumuza eski eserlerimizi görmek için gelirler. Her Batılı turist okulda Homeros'un "İliada"sını okumuştur; onun için Troya'yı ve Batı Anadolu'yu görmek ister; kulakları ile ünlü Frygia kralı Midas'ın; zenginliği ile nam yapmış Lydia kralı Kroisos'un öykülerini, Kleopatra ile Antonius'un aşkını tarih kitaplarından öğrenmiştir; bu yüzden onların yaşadıkları yerleri gezmeyi özler. Hristiyanlar St. Jean'ın ve Meryem Ana'nın Efes'teki kiliselerini, Noel Baba'nın Demre'deki kilisesini, İstanbul'daki ve Trabzon'daki Aya Sofya'yı, Doğu Anadolu'daki Sümela Manastırı'nı, Orta Anadolu'daki bin bir Kiliseyi ziyaret etmeyi düşlerler. Daha çok okumuş olan Batılı aydınlar ise Thales, Anaximenes, Anaximandros, Herakleitos ve Anaxagoras gibi filozofların, Mimnermos ve Anakreon gibi ozanların yaşadıkları Ege kentlerimizi tanımak mutluluğuna erişmek isterler. Batı dünyasının kendine mal ettiği antik mitolojinin en tanınmış kahramanları Anadoluludur. Birçok Avrupalı turist efsaneleri ile ünlü Anadolu kentlerini tanımayı bir kültür ödevi sayar.

Yabancı turistlerin Türkiye'ye gelmelerinde yarar görüyorsak en aşağı 100'ü aşkın eski kenti eski hali ile ortaya çıkarmamız gerekir. Bu örenler turist çekeceği gibi Ortak Pazara da girmemizi sağlayacak başlıca etkenlerden biridir. Çünkü kendimizi dünyaya tanıtacak en uygun konu, hiç olmazsa şimdilik, eski eserlerimizdir.

### **Eski Eserleri Tanıtma Politikamız**

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın eski eserlerimizi ve genellikle kültür varlıklarımızı tanıtma konusundaki çalışmaları övgüye değerdir. İlk büyük başarılı çalışma Avrupa Konseyi adına İstanbul'da 1983'de açılan büyük sergi oldu. Burada eski Anadolu Uygarlıkları ile birlikte Selçuklu ve Osmanlı eserleri sergilendi ve yabancı memleketlerden akın halinde gelen turistler, gazeteciler ve bilim adamları tarafından hayranlıkla izlendi. Bu arada görüldü ki Türk Dönemi sanat yapıtları daha çok beğeni kazandı. Ancak o sergi yalnız Türk eserlerinden oluşsaydı bu denli büyük ziyaretçi topluluğunun ilgisi çekilemezdi. Türklerin Hristiyan sanatına ait Bizans eserlerini de aynı hoş görürlükle ön plana koymaları takdirle karşılandı.

İstanbul sergisinin ardından seçme eserlerden oluşan bir sergi Japonya "ya gitti ve orada büyük yankılar yaptı. Aynı sergi Hollanda'ya gönderildi ve şimdi İtalya'da bulunuyor. Bu sergi de o denli başarılı oldu ki bütün Avrupa ülkeleri serginin kendilerine de gelmesini sabırsızlıkla bekliyorlar.

Muhteşem Süleyman Sergisi ise Müzeler Genel Müdürlüğü'nün geliştirdiği kültür çalışmalarının en parlağı oldu. Sözü geçen üç önemli sergi ile böylece 1983'ten beri Türkiye'nin dışa tanıtılması bakımından büyük atılımlar oldu. Bakanlık şimdi de ilk önce Almanya'da gerçekleşecek olan büyük bir Hitit sanatı sergisi hazırlamaktadır. Bu başarılı işlerden dolayı o yıllardaki Kültür ve Turizm Bakanları (Mükerrem Taşcıoğlu ve Mesut Yılmaz) ile bütün idarecileri candan kutlamak gerekir.

Türkiye'deki arkeoloji çalışmaları konusunda her yıl yapılan kazı sonuçları sempozyumunu da anmak doğru olur. Söz konusu sempozyum uluslararası bir toplantı olup, ona her yıl yüzlerce yabancı bilim adamı katılmaktadır; ve böyle bir toplantı her yıl yalnız Türkiye'de yapılmaktadır. Bir başka deyişle bu konuda dünyada eşsiz ve örnek durumdayız. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün İstanbul Kültür Sarayı'nda gerçekleştirdiği 34. Assyrioloji Kongresi de uluslararası ilgiyi üstümüze çekti. Kongrenin başkanı Fransız bilgini Prof. Garelli kapanış konuşmasını şu sözlerle noktaladı: "34. Assyrioloji Kongresi bugüne değin yapılan toplantıların en güzeli ve en başarılısı oldu ve öyle sanıyorum ki önümüzdeki yıllarda başka ülkelerde yapacağımız kongrelerde de İstanbul'daki bu buluşmayı hayranlıkla yad edeceğiz".

Turizmin geliştirilmesi konusunda eski eserlerden yararlanmayı öğrenmiş bulunuyoruz. Bunun güzel bir örneğine 1987 Mayıs ayında Berlin'de tanık oldum. Berlin'in 750. kuruluş törenlerine Kültür ve Turizm Bakanlığımız bir "Türk Kültür Haftası" ile katıldı ve yurdumuzu müzik, sanat ve kültür varlıklarını başarıyla tanıttı. O dönemdeki Kültür ve Turizm Bakanı

Mesut Yılmaz'ın "Hotel Berlin'de seçkin bir davetli kitlesi önünde çok güzel Almancası ile ve serbest olarak yaptığı esprilerle dolu "Türkiye'ye davet" sohbeti gerçekten başarılı bir konuşma oldu. Bakanın söyledikleri her iki cümlede bir alkışlanıyor, esprileri hayranlık dolu kahkahalarla karşılanıyordu. Böylece Türkiye'nin güneşi, denizi, doğası olduğu kadar eski eserleri de örnek bir biçimde dile getirilmiş oldu.

### **Anadolu'nun Dünya Tarihinde Yeri ve Rolü**

Anadolu insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde ön sırada yer almış ve bir çok özgün uygarlığın beşiği olmuştur.

Yarımadada gelişen Çayönü, Hacılar ve Çatalhöyük yerleşmeleri Yeni Taşçağı'nın (M.Ö. 8000-5500) dünyadaki en eski köy kültürlerinden üçü, bunlardan son anılanı, yani Çatalhöyük ise bu dönemin yeryüzündeki en parlak merkezi idi. Bir başka deyişle Anadolu M.Ö. 8., 7. ve 6. Binde dünyada önder durumda idi.

Uzun bir duraklama devrinden (M.Ö. 5500-2500) sonra Anadolu yeniden büyük uygarlıklara sahne oldu. Yerli kavim Hattiler (M.Ö. 2500-2000) Mısır ve Mezopotamya'nın gerisinde olmakla birlikte çağlarının en önde gelen topluluklarından biri idiler. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenen altından, gümüşten ve elektrondan yapılmış olan Alacahöyük, Horoztepe ve Mahmatlar'dan gelmiş Hatti sanat eserleri British Museum'daki Sümerlere ait "Ur Hazinesi"nden sonra Eski Çağ'ın en güzel yaratıdır.

Hititler (M.Ö. 1660-1190) 14. Yüzyılda o zamanın üç büyük ve güçlü ülkesinden biri, 13. Yüzyılda ise Mısır'la birlikte dünyanın iki süper devletinden biri idi. Hititler federatif sistemde bir imparatorluk kurmuşlar ve Suriye ile Mezopotamya üzerinde egemen olmuşlardır. Hint-Avrupa kökenli olan bu ulus kadınları erkeklerle eşdeğerde tutan, kölelerin bile haklarını koruyan bir hukuk devleti olarak eşsiz durumdadır. Kral birçok konuda "Pankus" adlı soylular meclisine danışmak zorunda idi. Düşmanlarının derisini yüzen, onları kazıklara oturtan, esirlerin başlarını ve ellerini kesip bunlardan piramitler oluşturan Yakın Doğu ülkeleri arasında Hititler adeta günümüzün uygar devletlerinden birinin insancıl düzeyinde bulunuyorlardı.

Hellenler M.Ö. 8. Yüzyılda Mezopotamya'nın iki bin yıllık zengin bilgi hazinesini Anadolu'nun güneydoğusunda yaşayan Geç Hitit Beylikleri aracılığı ile tanıdılar; Hellenler Fenike alfabesini Antakya'nın yakınındaki Al Mina'dan, Hesiodos'a ve Homeros'a kaynak olan mitolojiyi ve figüratif sanatı Malatya, Kargamış, Zincirli, Sakçegözü gibi Geç Hitit merkezlerinden aldılar. 8. Yüzyılda bir Hellenlinin başlığı, miğferi, entarisi, etekliği, çeşitli biçimdeki kemerleri, değişik saç tipleri tıpkı Hititlerdeki gibi idi yani onların etkisini taşıyordu. Hellen figüratif ve dekoratif sanatı Geç Hitit stillerini ve ikonografisini izliyordu.

Anadolu'da Urartular (M.Ö. 860-580), Frygler (M.Ö. 750-300) ve Lykialılar (M.Ö. 700-300) o zamanki dünyanın en özgün uygarlıklarını geliştirdiler. Her üç kültürün bugün ayakta duran ya da Türkiye müzelerinde sergilenen eserleri hayranlıkla izlenmektedir. Bunlardan ilk ikisi Urartu ve Fryg uygarlıkları madeni eserler, dokuma ve tekstil, mobilyacılık ve müzik kollarında Batı dünyasına büyük ölçüde etkili olmuşlardır.

Anadolu, doğa filozoflarının döneminde yani M.Ö. 600-545 arasında o zamanki dünyanın en önde gelen kültür merkezi idi. Dünyanın kültür önderliği artık Mısır'dan ve Mezopotamya'dan Batı Anadolu kentlerine geçmişti. Doğa filozofları cinlerden, perilerden ve dinsel inanışlardan sıyrılmış olarak, doğa olaylarının nedenlerini özgür bir düşünce yöntemi ile ele almış ve bugünkü Batı uygarlığının temellerini atmışlardır. Bu özgür araştırma yolu ile Kariyalı Hexamyes'in oğlu Thales M.Ö. 28 Mayıs 585 tarihinde olagelen güneş tutulmasını önceden hesaplayarak (Herodot I 74) haber vermiştir. Bu bir doğa olayının oluşmasından önce hesaplanmasının tarihteki ilk örneğidir.

Anadolu Perslerin işgali süresince (M.Ö. 545-333) önderlik durumunu yitirmiş ancak Hellenistik Dönem boyunca (M.Ö. 333-30) o zamanki dünyanın başlıca kültür merkezlerini barındırmıştır. O yüzyıllarda yeryüzünün en bayındır kentleri arasında Bergama, Milet, Meander Magnesiası, Priene, Efes, Teos ön sırada yer alıyorlardı. Bu dönemin Anadolu mimarlığı Roma yapı sanatını büyük ölçüde etkilemiştir.

Roma Çağı'nda da Anadolu (M.Ö. 30-M.S. 395) dünyanın en bayındır ülkelerinden biri idi. Bu dönemin Batı Anadolu kentleri hiç bir yönden Roma 'dan geri kalmayan bir düzeye sahipti. Anadolu'da ulaşım ilk kez Roma Çağı'nda sağlam ve bakımlı yollar ve taş köprüler ile sağlanmıştı. Kentlerde, su kemerleri ile getirtilen akarsu güzel çeşmelerden bollukla akıyordu. Her kentte mermerden yapılmış gymnasionlar, stadyonlar, tiyatrolar, belediye ve agora binaları, hamamlar, kütüphaneler, konforlu evler, gölgelikli direkli yollar, büyük meydanlar mevcuttu. Anadolu'da bu eski kentlerden düzinelercesi büyük ölçüde hala ayakta durmakta ve turistler tarafından hayranlıkla izlenmektedir.

Bizans sanatı M.S. 4. ve 5. yüzyıllarda Hellen ve Roma kültürünün yeni bir yorumu olarak Anadolu'da doğmuş ve Konstantinopolis'te gelişmiştir.

Selçuk uygarlığı (1071-1299) sağlam ve bakımlı yolları, taş köprüleri, kervansarayları, su kemerleri, camileri, medreseleri, rasathaneleri, kütüphaneleri, hamamları ve sarayları ile Avrupa dahil Ortaçağ dünyasının en ileri düzeydeki temsilcilerinden biri idi. Haçlı Seterleri sırasında Anadolu'ya gelen Avrupalılar Selçuklulardan birçok konuda etkilendiler. Hala ayakta duran göz alıcı güzellikteki bu eserlere bütün yabancılar yakın ilgi ve hayranlık duymaktadırlar.

Osmanlılar (1299-1923) yaşamı 600 yılı aşan güçlü bir imparatorluk kurmuşlar ve yüzyıllar boyunca Doğu Avrupa'ya ve Balkanlara egemen olmuşlardır. Osmanlılar Selçukluların yüksek düzeydeki kültür ve sanat çalışmalarını geliştirmişler, çini, minyatür, mücevhercilik, ağaç kakmacılığı, kumaşçılık, işlemecilik, halıcılık ve özellikle mimarlık alanlarında eşsiz güzellikte eserler yaratmışlardır. Osmanlı sanatının küçük bir koleksiyonundan oluşan "Muhteşem Süleyman Sergisi" şimdi Amerika'da beğeni ve hayranlıkla izlenmekte olup, Avrupalılar da onu ülkelerine getirmek için sıraya girmişlerdir.

### **Anadolu Tarihinin Oluşmasında Jeomorfolojik Özelliklerin Etkisi**

İnsanoğlu'nun Eski çağlarda doğaya ve onun ortaya koyduğu koşullara büyük ölçüde tutsak olması çeşitli yapıda uygarlıkların doğup gelişmesine yol açmıştır. Doğaya bağlı kalmak ve ona uymak Eski Çağlarda yeryüzünün her bölümünde görülen bir olgudur. Anadolu yarım adasında oturanlar da onun gösterdiği koşullara uymak zorunda kalmışlardır. Anadolu Tarihi bütünü ile gözden geçirildiğinde, çeşitli uygarlıkların gelişmesinde yarım adadaki bazı doğa koşullarının büyük bir rol oynadığı görülmektedir.

Gerçekten Anadolu Jeomorfoloji bakımından iki önemli özellik gösterir:

- 1) Kuzeydeki ve güneydeki sıra dağlardan başka doğuda yüksek dağların ve güney doğuda anti Toros Dağlarının bulunuşu Anadolu'da "kapalı" bölgeler oluşturmuş bunlarda değişik uygarlıkların gelişmesi sonucunu vermiştir.
- 2) Anadolu'nun doğudan batıya 1560 km uzunlukta olması adada tarihi dönemlerin yarattığı duruma göre bazen Doğu dünyasına 1 bazen Batı dünyasına bağlı uygarlıkların doğmasına sebep olmuştur.

İlk önce "Kapalı Bölgeler" özelliğini ele alalım:

- 1) Kapalı Bölgeler Ülkesi Anadolu:

Anadolu tarihinin hemen başlangıcında, yani Hatti ve Hitit Beylikleri (M.Ö. 2000-1660) döneminde yarımadanın doğusunda ve orta bölgelerinde Hatti ve Hitit beylikleri, batıda ise Troia'lılar, Leleg'ler ve Pelasg'lar gibi çeşitli dil gruplarından etnik toplulukların oluşturduğu küçük krallıklar egemendi.

Hatti Beyliklerini birbiri ardında ele geçirdikten sonra Hititlerin Orta ve Güney Anadolu 'da kurdukları Eski Hitit Krallığı (M.Ö. 1660-1460) da özünde birçok beylikten oluşan federal bir devlettir. Yani bir önceki dağınık beyliklerin bir kumanda altına sokulmasından ortaya çıkmıştı.

Büyük Hitit Krallığı (M.Ö. 1460-1190) güçlü bir imparatorluk düzeyine ulaştığı ve M. Ö.13. yüzyılın birinci yarısında o zamanki Doğu Dünyası'nı Mısırlılarla paylaştığı halde, bindiği gibi, tipik bir federal devlet yapısında idi. Adları günümüze değin korunmuş olan bu beyliklerden sadece en önemlilerini anımsayalım: Assuva, Ahhiyava, Karkissa, Lukka, Arzava, Pala, Kaşa, Zippasla, Azzihayasa, Pittaşa, Dattaşa ve başkaları. Bunların birçoğu kendi başına

buyruk devletçiklerdi. Nitekim aşağı yukarı M.Ö. 1200 tarihlerinde bu büyük federe devlet bütünü ile yok oldu. Öyle ki Hitit imparatorluğunun ana bölgesi olan Orta Anadolu 'da Hitit'lerin adı bile unutuldu. Hitit geleneği ancak Güney ve Güneydoğu Anadolu'da süre gitti.

Hitit Büyük Krallığı Ege Göçü sırasında içten çökmeye başlayıp Balkan kavimlerinin istilası ile son bulunca Anadolu 'da uygarlık yeniden prehistorik düzeye düştü ve yarımada Demir Çağı Beylikleri (M.Ö. 1200-700) sürecine girdi.

Bu dönemde Anadolu'da sayısı bir düzineyi aşkın Geç Hitit devletçığının yanı sıra Urartu, Frygia, Lydia, Karla ve Lykia gibi küçük krallıklarla Aiolo ve Dor bölgelerindeki Hellen kent devletçikleri yaşıyordu. Bu sonuncuların sayısı üç düzineyi buluyordu. Öyleki Demir Çağında, M.Ö. 1. binin ilk yarısında Anadolu'daki beyliklerin sayısı rahatlıkla 60'ı aşıyordu.

Anadolu 'da 200 yılı aşkın bir süre boyunca Pers işgali (M. Ö. 545-333) altında kalmıştır. Bu dönem boyunca Persler Anadolu'nun siyasi anlamda bütününe egemen olmuşlardır. Sürekli olarak güvence altında tutulan «Kral Yolu» Susa'da başlayıp Ephesos'ta son buluyordu. Bu dönem boyunca Anadolu satraplıklara ayrılmıştı ancak «Demir Çağı»nın beylikleri ve Kent devletçikleri yarı özgür bir durumda sürüp gidiyorlardı.

Büyük İskender (M. Ö. 356-323) Anadolu 'da Hellenizmi güçlendirdi (Hellenistik Çağ M. Ö. 333-30). Ancak bilindiği gibi İskender'in halefleri (Diadoch'lar) Anadolu'yu küçük krallıklara böldüler. Böylece düzinelere beyliklerden ve Kent devletçiklerden oluşan durum devam etti. Üstelik bu dönemde Galat'lar yeni bir topluluk olarak Anadolu kavimleri mozaikine eklendi.

Roma Çağı (M.Ö. 30-M.S. 395) bir yenilik getirir. Ancak her nedenle Roma'lılar yaptıkları taş yollar ve taş köprülerle Anadolu'da ulaşımı kolaylaştırmışlar ona büyük ölçüde mekân birliği sağlamışlarsa da mozaik bir tablo gösteren çeşitli uygarlıklar yaşamlarını eskisi gibi sürdürmekte idiler. Nitekim Asia, İonia, Aeolia, Frygia, Lydia, Karia, Lykia, Mysia, Bithynia, Paphlagonia, Pisidia, Pamphylia. Kappadokia gibi iki düzineye yakın eyalet ve sayıları üç düzineyi aşkın Roma 'ya bağımlı ya da bağımsız Kent devletçik bunu belirgin bir biçimde göz önüne sermektedirler. Roma'lılar Anadolu 'da yerleşmemişlerdi, onlar yarımada'yı bayındır bir ülke düzeyine getirmiş oldukları halde orasını yurt edinmedikleri için ortaya koydukları mekân birliğine rağmen «Romalılık» yüzeyde kaldığı, yerli gelenek bütün gücü ile süre gittiği için kendi dönemlerinde Anadolu 'da köklü bir kültür birliği kuramamışlardır.

Bizans Çağı (M.S. 395-1071) görünürde yeni gelişmelerin başlangıcı idi, Hristiyanlık Hatti ve Hitit dönemlerinden gelen ve sonra da Hellen-Roma kılığına bürünmüş olan Anadolu geleneğine yeni bir ruh vermek çabasında idi. Romalıların taş yollar ve taş köprüleri büyük ölçüde hâlâ ayakta idi, bunlara yenileri de eklendi. Yani Roma Çağındaki mekân birliği bir ölçüde olsun mevcuttu. Hızla yayılan Hristiyanlık bir çeşit kültür birliği için uygun ortam yaratmıştı. Ancak Bizans imparatorluğu güçlü bir devlet değildi. Bu nedenle Anadolu özünde büyük ölçüde hâlâ eski geleneğin yaşantısını sürdürüyordu,

Selçuklular (1071-1299) döneminde yeni bir gelişme izliyoruz. Hitit döneminde sadece orta ve güneydoğu Anadolu'da oluşturulan mekân ve kültür birliği Roma Çağında daha büyük ölçüde gerçekleştirilmişti. Ancak yukarıda da söylediğimiz üzere Roma kültürü yüzeyde kalmış, eski Anadolu geleneği bütün gücü ile süre gitmiştir. Öyle ki Anadolu'yu işgal eden Roma ordularının askerleri Hitit kökenli Jüpiter Dolichenus ve Kybele tanrılarına tapmışlar hatta bu inançların Avrupa'ya yayılmasında da rol oynamışlardır. Buna karşılık Selçuklular Anadolu'da mekân ve kültür birliğine yeni boyutlar kazandırmışlardır. Selçuklular Romalılar gibi Anadolu 'da bakımlı yollar ve taş köprüler meydana getirmekle kalmamışlar ayrıca yollar boyunca Kervansaraylar inşa ederek ulaşım sorununun konaklamalarla daha kolay bir biçimde çözülmesini sağlamışlardır. Ayrıca Selçuklular Türk-Arap - İran - Anadolu - Bizans kültürlerinden bir sentez ortaya koyarak yarımada'yı mekân birliği yanında kültür birliğini de büyük ölçüde sağlamışlardır. Bununla beraber eski dönemlerdeki kadar belirgin olmamakla birlikte Anadolu çeşitli kültürlerin yan yana yer aldığı mozaik tablo görünümünü korumakta idi.

Osmanlı İmparatorluğu (1299-1923) döneminde Anadolu'da mekân ve kültür birliği yeni boyutlara ulaştı. Bu dönemde yarımada'nın her yeri Türkler tarafından iskân edildi.

Osmanlıların hoşgörülü idare biçimi Hristiyanlığın sürüp gitmesini engellemedi. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki iki dinli topluluk bir bakıma hâlâ eski Anadolu geleneğini sürdürüyordu. Antropolojik ve etnolojik özellikleri bakımından Hristiyanların Müslümanlardan göze görünür fazla bir ayrılığı yoktu. Onların yaşam tarzları ile örf ve adetleri de birbirinin benzeri idi. Zaten Müslümanlığı kabul edenler Türk oluyordu. Böylece yukarıda da değindiğimiz gibi 1071 den başlayarak Türklerle yerliler kaynaşmış ve ortaya şimdiki Türkiye halkı çıkmıştı, ilk üç yüzyıl boyunca, yani on dördüncü, on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Osmanlı imparatorluğu parlak bir dönem yaşadı. Türkler Orta Asya'dan birlikte getirdikleri kültür değerleri ile İslâm dünyasında yeni ve özgün bir uygarlık yarattılar. Ne var ki imparatorluğun son üç yüzyılında, yani duraklama ve çökme döneminde, özellikle Anadolu ihmale uğradı ve yeniden tarih öncesi düzeye düştü.

Şimdi 2 numara altında tanımladığımız bir başka jeomorfolojik özelliğin, yani yarımadaının Asya ile Avrupa arasında doğudan batıya 1560 km uzunluğunda oluşunun Anadolu tarihinin biçimlenmesinde nasıl bir rol oynamış olduğunu inceleyelim.

Anadolu'nun 1560 km uzunluğunda bir yarımada oluşu oraya gelen kavimlerin onun genellikle ancak bir bölümüne, sadece ya doğu ya da batı bölümüne yerleşebilmelerini mümkün kılmış-  
tır. Yukarıda Hitit İmparatorluğunun bile Anadolu'nun bütününe sahip olmadığına işaret etmiştik.

Hititler Kafkaslar üzerinden güneye gelirken Anadolu'ya güneydoğudan girdikleri için onun ancak, doğu, güneydoğu ve orta bölümlerine sahip olabildiler. Her nedenle Hititler 14. ve 13. yüzyılda kısıtlı sürelerle Batı Anadolu'ya egemen olmuşlarsa da Hitit yerleşmelerine Afyon Karahisar - Eskişehir'den öteye rastlanmadığı bir gerçektir, Hititlerin doğudan gelmiş olmaları onların bütün tarihleri boyunca doğu etkisinde kalmalarına neden olmuştur. Nitekim Hitit İmparatorluğu M. Ö. 1200 tarihlerinde çöktüğünde Orta Anadolu'daki Hitit halkı herhalde büyük ölçüde ilk geliş yeri olan Güney Anadolu'ya çekildi, çünkü orada daha ikinci binin başından beri yaşayan ve bizim Geç Hitit beylikleri adını verdiğimiz Hitit devletçikleri bulunuyordu Orta Anadolu'da kalan Hitit halkı ise oradaki diğer topluluklar içinde erimişlerdir.

Fryglerin, Hellenlerin, Galatların ve Türklerin Anadolu'daki geçmişlerine göz attığımızda onların da Hititlerde gözlediğimiz ilginç geliş-gidişi yaşadıklarını görürüz.

Frygler Anadolu'ya batıdan, Balkanlar'dan daha M.Ö. 1200 tarihlerinden beri gel-meye başlamışlar, hatta M.Ö. 11. yüzyılda Muşkilier adı altında Assur sınırlarına dayanmışlardı. Böyle olmakla beraber ilk krallıklarını Gordios ve Midas idaresinde (M.Ö. 750-675) Ankara ve Gordion civarında kurmuşlar ancak Kimmer'lerin istilasından sonra Afyon Karahisar- Eskişehir bölgelerine onun ardından da yavaş yavaş daha batıya çekilmişlerdir. Böylece onlarda Hititler gibi Anadolu'nun sadece bir bölümüne egemen olmuşlar ve siyasi güçleri tükenince geliş yerlerine doğru geri gitmek zorunda kalmışlar ve Anadolu yaylasının batı bölgelerinde öteki Anadolu toplulukları içinde erimişlerdir.

Baştan beri açıklamaya çalıştığımız görüşü vurgulamak için bir hususa daha değinelim: Frygler batıdan geldikleri için, bazı doğu etkilerini almış olmalarına rağmen, öзде batılı karakterlerini korumuşlardır.

Hellenler Anadolu'ya Hellas'tan gelmişler ve Anadolu'nun kıyı bölgelerini iskân etmişlerdir. Batıdan doğuya olan Hellen yayılması uzun bir yaşamdan sonra batıya doğru dönüşle sonuçlandı.

Galatlar da batıdan gelmişler ve Orta Anadolu bölgesinde yerleşmişlerdir. Ancak büyük bir topluluk olmadıkları için siyasal yaşantıları uzun sürmemiş daha Roma Çağında yerli Anadolu halkları ile kaynaşmışlardır.

Türkler doğudan gelmişler ve Hititler gibi doğu etkisinde kalmışlar, kurdukları mekân ve kültür birliği ile bütün Anadolu 'ya egemen olarak orasını kendilerine yurt edinmişlerdir, imparatorluk Çağında Doğu Avrupa'yı fetheden Osmanlılar Çöküş dönemi başlayınca, tıpkı Hititlerin Güney Doğu'ya doğru geri çekilişleri gibi, Anavatan'a, Anadolu'ya dönmüşlerdir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere Pers'ler ve Romalılar Türklerin dışında Anadolu'yu baştan başa idareleri altına almış iki devlettir. Ancak onlar yine yukarıda ifade ettiğimiz üzere Avrupa-Asya ve Afrika'daki Osmanlı imparatorluğu gibi işgalci devletlerdi. Onlarda geldikleri

yerlere döndüler. Anadolu’da yerleşik olmamalarına rağmen Pers’lerde, Romalılar da önemli ölçüde olmasa bile Anadolu potasında eridiler.

### **Anadolu’da Mozaik Kültürler Topluluğundan Mekân ve Kültür Birliğine:**

Görülüyor ki iki başlıca jeomorfolojik özellik nedeni ile bütün Anadolu’ya egemen olabilen devletlerin oluşması çok zordu. Bu sebeple Perslerin, Romalıların ve Türklerin dışında Anadolu’da yaşamış diğer bütün devletler onun ancak bir bölümüne, bazende onun yalnız küçük bir bölümüne sahip olmuşlardır. Hiç şüphe yok ki dünyanın her bir yanında tarih boyunca genellikle küçük krallıklar oluşmuştur. Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya, İngiltere, İspanya gibi ülkelerin tarihlerine bakarsak oralarda da, özellikle eski çağlarda, hep küçük devletçiklerin var olduğunu görürüz. Ancak onların hiç birinde Anadolu’daki gibi sayıları bazı dönemlerde 60’ı aşkın beylik izlenmemektedir. Çünkü onlarda Anadolu’daki gibi küçük kapalı bölgeler mevcut değildir.

Anadolu’nun Asya ile Avrupa arasında yer alması ise onu dünyanın «Uygarlıklar mozaigi» durumuna sokmuştur. Örneğin İngiltere, Fransa İspanya, İtalya gibi Batı memleketlerinde ya da İran, Mezopotamya gibi Doğu ülkelerinde yan yana yaşayan krallıklarda genelde hep aynı dilin değişik lehçeleri konuşulmakta idi. Buna karşılık yukarıda gördüğümüz üzere Anadolu’da bütün tarih boyunca dilleri birbirlerinden tamamıyla ayrı topluluklar bir arada yaşamıştır. Koskoca Avrupa kıtasında nüfusları önemli bir sayı tutmayan Etrüsk ve Bask gibi yabancılar ve Ural-Altay kökenli olup yine nüfusları önemsiz olan Macar, Fin ve Protobulgar gibi toplulukların yanında büyük çoğunluk % 90 Hint-Avrupa dillerini konuşan devletler yaşamıştır. Oysa Anadolu’da Leleg, Girit (Karia ve Lykia dillerinin substrat unsurları), Hatti, Hint-Avrupalı (Hitit, Fryg, Lydia, Hellen, Roma v.b.), Hurri, Kafkas, Semitik ve Ural-Altaik (Türkler) gibi birbirleriyle hiç ilgisi olmayan 7-8 ayrı dil gurubunun dilleri konuşulmuştur.

“Uygarlıklar Mozaigi” olan Anadolu, Türklerin gelişleri ile aşamalı olarak bir kültür ve mekân birliğine doğru yönelmiştir. Yukarıda Selçuklu’ların bakımlı yollar, taş köprüler ve Kervansaraylarla ulaşımı kolaylaştırarak Anadolu’ya büyük ölçüde mekân birliği kazandığını söylemiştik, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu’da yan yana yaşayan Hristiyanlık ve Müslümanlık “Uygarlık Mozaigi”nin çeşitliliğini ikiye indirme yolunda bir adım olmuştur. Ancak Anadolu’nun doğaya tutsak olmaktan kurtuluşu,yani tam anlamı ile bir mekân ve kültür birliğine ulaşması Türkiye Cumhuriyeti döneminde gerçekleşmiştir. Atatürk lâik bir devlet kurarak ve Çağdaş Avrupa uygarlığını örnek alarak aynı dili konuşan, Anadolu tarihini kendi millî mirası gören bir ulus yaratmakla, kültür birliğini sağlamış ve mekân birliği için de gereken girişimlerde bulunmuştu. Atatürk’ün ölümünden sonra onun çizdiği yol üzerinde Türk Devleti son yarım yüzyıldan kısa bir süre içinde inşa ettiği yollar ve limanlarla ulaşım sorununu büyük ölçüde çözmüş, barajlarla da tarım ve endüstrinin gelişmesi yolunu açmıştır. Anadolu bugün jeomorfolojik koşulların doğurduğu güçlüklerden sıyrılmış, böylece mekân ve kültür birliği bakımından tarihinin en uygun ortamını bulmuştur. Ancak Atatürk’ün öngördüğü «Çağdaş düzeye ulaşmak» için Türkiye’nin bilinçli ve planlı çalışmalara yeni boyutlar kazandırması gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu olan Atatürk tamamen Batı’ya dönük, demokratik ve laik bir devlet yaratmıştır. Avrupa Konseyi’nin ve OECD nin bir üyesi ve Avrupa topluluğunun bir adayı olan Türkiye şu anda Batı Dünyası’nın ayrılmaz bir parçası olup, Batı’nın dünya görüşüne uygun ancak özü Türk olan yeni bir kültür geliştirmeye çalışmaktadır.

### **Bibliyografya**

Ekrem Akurgal, *The Art and Architecture of Turkey*, 9-11 Oxford University Press (1980); Ekrem Akurgal, *Phrygische Kunst* Ankara 1955. S. 115-116; Ekrem Akurgal, *Anadolu Araştırmaları X*, 1986, İstanbul S 24. Coğrafyanın Anadolu tarihinin biçimlenmesindeki rolü için ayrıca bkz. Kurt Bittel, *Grundzüge der Vor und Früh- geschichte Kleinasiens* 114 (Tübingen 1945); Günther Neumann, *Kleinasien, Geographische und Klimatische Grundlagen* 167-168 (Bonner Jahrbücher 40). Anadolu yarımadasının jeomorfolojisi için bk. Reşat İzbirak, *Türkiye Jeomorfolojisi*, Fasikül 1, Ankara 1983.

## I. BÖLÜM

**Dünyanın Yaşı. İnsanimsı Yaratıklar.  
Taş Çağı. Khalkolitik Çağ. Tunç Çağı.  
Troya I-V Uygarlıkları.**